

тіркесінде жарасымды қылық, әдемілік ұғымын сипаттау үшін қолданылған.

Б.Сағындықұлының пікірінше, силлабо-фонема болғандықтан *от~та~жа* тұлғалары жарық, жарын, ертең, ерте, таңертең, таң тәрізді бірқатар сөздердің жасалуына негіз болған. Мұндағы [а], [о] дауыстылары флексия элементтері. Дауыстылардың мүлдем өшіп кетуі де флексиялық құрылымның бір ерекшелігі [2,150].

Аталған деректер түркі тілдерінде «аффиксацияға дейінгі кезең» ұғымын орнықтырады. Яғни аффиксацияға дейін түркі тілдері флексия құбылысын бастан кешкен, оның нақты көрінісі – қазіргі бөлініп жарылмайтын фузияланған түбірлер. «Явление полифункциональности корней в тюркских языках – рефлекс доаффиксальной стадии пратюркского словообразования, восходящий к более ранним эпохам дописменного функционирования» [10,243], деп жазады бұл жөнінде Е.Қажыбеков.

Осы фузияланған түбірлерді қалпына келтіру арқылы үнемдеу заңдылығының (ықшамдау) сырын ашуға болады. Көне формалардың қазіргі әбден абстракцияланып кеткен жаңа формалардан айырмашылығы бары байқалады. Көне формалар заттың, нәрсенің, қимылдың, процестің о бастағы сапасын, күйін, белгісін нақты көрсете алады [2,81].

Сөздерді қалпына келтіру, яғни жаңғырту үнемдеу ықшамдау үдерісінің өту күйін, қалпын білу үшін ғана қажет емес, есте жоқ ескі заманда қалыптасқан сөздердің мағынасы арқылы тіл

иелерінің арғы тегі өзін қоршаған ортамен қандай қатынаста болды, оны қалай танып білді, тұрмыс-тіршілігінің өзегін не құрады деген көптеген сұрақтарға жауап табуға, ата-бабалардан қалған құндылықтардың қадір-қасиетін түсініп, қастерлеуге болады. Бұл сөздердің (атаулардың) түп төркініде тіл дамуына негіз болар ақпарат жатыр.

1. Суник О.П. Проблема агглютинации в алтайских языках// XXV Международный конгресс востоковедов. Доклады делегации СССР. – М. Восточная литература, 1960. – 11с.

2. Сағындықұлы Б. Қазақ тілі дамуының этимологиялық негіздері// Тандамалы туындылар. – Алматы: Үш қиян, 2009. – 11-163 бб.

3. Аманжолов С. Вопросы диалектологии и истории казахского языка. – Алматы, 1959. – 452 с. .

4. Аристов Н. Опыт выяснения этнического состава киргиз-казахов Большой орды и кара-киргизов на основании родословных сказаний и сведений о существующих родовых делениях и родовых тамгах, а также исторических данных и начинающихся антропологических исследований // Живая страна, вып. III – IV, Спб, 1894

5. Қалиев Ғ. Қазақ тіліндегі сөзжасам мәселелері. – Алматы: Ғылым, 2002. – 190 б.

6. Севортян Э.В. Аффиксы глаголообразования в азербайджанском языке. – М: Восточная литература, 1966. – 643с.

7. Салқынбай А. Тарихи сөзжасам. Семантикалық аспект. Алматы: Қазақ университеті. 1999-309 б.

8. Атабаева М.С. Қазақ тілі диалектілік лексикасының этнолингвистикалық негізі. – Алматы: Білім, 2006. – 208 б.

9. Кайдар А.Т. Структура односложных корней и основ в казахском языке. – Алматы: Арыс, 2005. – 307с.

10. Кажыбеков Е.З. Глагольно-именная корреляция гомогенных корней в тюркских языках. – Алматы: наука, 1986. – 272 с.

А. Қ. Таусоғарова

ТІЛДІК ТҮЛҒА СӘЙКЕСТІГІНІҢ ПСИХОЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЖАҚТАРЫ

Тілдік тұлға сәйкестігі өлшеміннің бірі болып табылатын ұлттық сәйкестікте түпкі негізді танытатын лексикалық қордың түрлі дәуірлер бойындағы тілдік санадан жаппай көрініс табуы маңызды деп ойлаймыз. Мұнда түпкі негізді танытатын лексикалық қормен бірге, этникалық тұтастыққа, этникалық сәйкестікке қызмет ететін ұлттық-мәдени реалийлерді, рухани ұғым-түсініктерді білдіретін лексикалық бірліктердің түрлі дәуірлер бойында тасымалдана келіп, қазіргі тілдік санадан көрініс алу деңгейінің

анықталуы тілдік тұлға және оның ұлттық сәйкестігі бойынша мәселелердің шешіміне үлес қосады.

Негізгі сөздік қор я түпкі негізді танытатын лексикалық қор туралы мәселеге келгенде, антропологиялық лингвистика бағытында қолданылған глоттохронология және лексикостатистика әдістері негізінде қол жеткізілген мәліметтер тұрғысында ойлануға тура келеді. Барлық тілдердегі сөздік қордың тұрақты жылдамдықпен (шамамен 1 000 жылда) өзгеріп

жаңаратын негізгі бөлігі осы глоттохронология әдісінің көмегімен анықталып, шағын тәжірибелік тізім түрінде танытылатыны Г. Хойер тарапынан көрсетілген. Негізгі лексикалық өзекті әмбебап мағыналарға ие, тарихи өзгерістерге және кірме сөздерге қатынасында тұрақтылығымен сипатталатын және мейлінше жоғары жиілікте кездесетін сөздер мен морфемалар құрайды. Мұндай сипаттағы бірліктердің көлемі, шамамен, 200 лексема. Он үш тілге жүргізілген Г. Хойердің талдауы бұл лексемалардың сақталу коэффициенті 81 – 86 %-ға тең екенін көрсетеді [1: 51]. Осы көрсеткіштерге сүйене отырып, В.В. Наумов тұтастай барлық индивидтердің ана тілі бойынша сөздік қорының негізін осы лексикалық өзек құрайды деген болжам жасайды және «лексикалық өзек – ойлау жүйесінің материалдануы деп қорытады. Өз ойын, яғни лексикалық өзек пен ойлау ядросының тығыз байланысын Т.Л. Калентьеваның пікірі негізінде дәйектей түседі: «қандай-да болсын барлық түрленушілік өзгерушілік жағдайында, ойдың қалыптасуы мен рәсімделуі (формаға түсірілуінің) амалдарында қайбір өзек бар, ол мезгілдік жағынан және түрлі әрекет-қызмет жағдайында да сақталып, сөйлеу тіліне қайталанбайтын индивидуалдық сипат береді» [2: 30]. Лексикалық өзекті анықтау тұрғысында жасалған бұл эксперимент нәтижелері тұлғаның тілдік сәйкестігін анықтау мақсатында қолданылғанын аңғарамыз: егер лексикалық өзектің сыналушы тұлға тарапынан қолданылмауы «Мен» – креативтілік көрінісі ретінде қабылданады, я бұл тілдің сыналушы тұлғаның ана тілі болып табылмайтынын көрсетеді.

«Тұлғаның қандай-да бір тілде жүгірте сөйлеу қабілеті оның осы тіл бойынша лингвистикалық білімі, яғни оның негізгі ерекшеліктерін, жүйесін, онда ұдайы түрде болып жатқан үдерістер тұрғысындағы білімінен мәлімет бермейді» [3: 96]. Біздің ойымызша, тұлғаның тілдік сәйкестігін анықтауда бұл өлшемді қолдану субординативті билингвтерге қатынасында қолдануға болғанымен, координативті билингвтерге қатысты қолдану аса нәтижелі болмауы мүмкін. Сондықтан бұл пікір әлі де дәйектей түсуді керек етеді деп ойлаймыз. Себебі, екі тілді, яғни өз ана тілін және онымен бірге тағы бір немесе бірнеше тілді жүгірте сөйлеу тұрғысынан ғана емес, сол тілдердің «негізгі ерекшеліктерін, жүйесін, онда ұдайы түрде болып жатқан үдерістер» тұрғысында да терең меңгерген лингвистикалық тұлғаларды жоққа шығара алмаймыз.

«Өзге тілдегі спонтанды сөйлеу әрекеті психикаойлау үдерісінің тілдің жүйелік және нормативтік талаптарымен абсолютті үйлесімін (гармония) талап етеді. Ал бұған үйрену мүмкін емес, өйткені тіл ерте ме, кеш пе, бөтен тұлғаны – сол тілдің иеленушісі емес жанды аңғарады» [2: 32].

Біздің ойымызша, ғалымның психикаойлау үдерісінің тілмен байланыстылығы тұрғысындағы пікірін негізсіз деуге болмайтын сияқты. Себебі өзге тілді еркін меңгерген тілдік тұлға сол тілдің өзі өмір сүріп отырған кезеңіне сәйкес қалпында толық меңгеруі мүмкін. Алайда ол тілдің өткен ғасырлардан бүгінге жетпей қалған ерекшеліктерінен басқа, В.фон Гумбольдттың сөзімен айтқанда, сол тілде көрініс табатын «ұлттық тілді иеленушілердің барлығына бірдей тән ойлау және психикалық қызметін» түйсіне алмауы мүмкін. *Құмарынан шығу, құмары қану, аңсары ауу, әуестігі ұстау* сияқты тілдік бірліктер терең семантикалық қабаттарында қайбір эмоционалдық күйді я жағдаятты сипаттаудағы ойлау механизмдерінің ерекшеліктерін, тұтас бір үдерісті көз алдына елестете алу түйсігімен орайлас жатыр.

Мұндай бейвербалды ойлау кезеңі туралы мынандай дәйектер келтіріледі: «Тілдегі сөздер менің ойлау механизмде, менің ойымша, өздері жазылатын я айтылатын формада ешқандай рөл атқармайды. Психикалық мәністер, байқауымша, ойлаудағы элементтер ретінде қызмет етеді, психикалық мәністер қайбір белгі немесе азды-көпті түрде бейнелер болып табылады да, «өз еркінше» жаңғыртылып, қиюласады» [4: 35]. Біздің ойымызша, өзге тілде сол тілдің иеленушісі сияқты сөйлеп, оны терең меңгеруге болғанымен, бұл сияқты қайбір белгі, бейне түрінде ойлауда қызмет ететін психикалық мәністерді меңгеруге болмайтын сияқты. Бұл қасиет тұлға жаратылысына оның ұлттық түп негізі арқылы берілетін болуы керек. Төмендегі мысалдарда *құмары қану* тіркесінің қолданылуы кейбір ұлттық ерекшеліктермен тығыз байланысты жатыр. *Батырлық қанын ішкен бұлағынан, Қайратың көк құрғыштай суарылған. Жай күнде жас баладай жан екенсің, Көргенде шықтым сені құмарымнан* (С. Мәуленов) немесе *Сілке киіп тымақты, насыбайды Бір атасың көңілің жайланғанда. Таудан жиде тергендей ала берсе, Бір жасайсың құмарың әр қанғанда* (Абай).

Сондықтан қайбір белгі, бейне түрінде ойлауда қызмет ететін психикалық мәнісі бар тілдік бірліктердің тұлға сөзінде түрлі ситуация-

ларды сипаттауда немесе сол жағдаятқа сәйкес орынды үйлестіріле қолданылуы маңызды. Әрине, мұнда сол тілдің өз иеленушісінің де өз тілін қатпар-қатпарымен терең меңгермеуі мүмкін. Бірақ бұл жағдайда оның психикалық түйсіктік сезінулері, яғни тілден тыс факторлардың оның сыртқы іс-әрекетінен, бейнесінен көрініс беруі мүмкін: Қаланың у-шуына әбден көндіккен *жуас жылқы малының басындағы жүген мен шылбырының қалай аталатынын білмейтін, жеңіл автомашина сияқты «айдап кеткісі»* келетін Мақсаттың бойындағы бөлекше құлшынысты, жанарында пайда болған нұрды байқаған қарт өз-өзіне риза кейіпте тұр. Бәлкім, қарттың күткені де немересінің қуанған осы бір бақытты шағы болар!? [5: 16]. Мұнда немересі мен атасының психикаойлау үдерісінің ұлттық түп-теппен тамырлас жатқаны түсінікті болып тұр. Жылқы малының қасиеті, ұлттық танымдағы орнын терең сезінетін қарттың да, жылқы малы және оның әбзелдері туралы бәлендей түсінігі жоқ баланың да осы жануарға байланысты ерекше ықылас, қатынастарын психикалық түйсіктік сезінулер негізінде түсіндіруге болады. Жалпы психикалық түйсіктік сезінулердің де тұлғаның ұлттық-этникалық сәйкестілігі үшін маңыздылығын халық ертеден аңғарған. Сондықтан болса керек тілде «бойында қазақтың қаны бар» сияқты тіркестер, «бөрінің бөлтірігін қанша асырасаң да, орманға қарап ұлиды» түріндегі мақал-мәтелдер орын алып, және олар тұлғаның тектік сәйкестігі үшін қолданылған. Мысалы: *Төрт түлік малдың қадір-қасиеті төмендеп тұрған мына қым-қуыт заманда бойында қазақтың қаны бар бүлдіршін балалардың жылқыға қызығушылық танытуы* немесе *...Жұрт амалсыз тарауға айналды. Осы кезде Қазақстанның өнер қайраткері, белгілі жыршы, термеші «Қаны бар қазақтар қалыңдар, үгітке ергендерің кете беріңдер», - деп жұртты тоқтатып, гарышкерді қолдауға шақырды* деген газет мақалаларынан алынған үзінділерде тұлғалардың ұлттық-этникалық сәйкестігінде өз ана тілін терең мегеруі / меңгермеуі немесе тұлғаның қай тілдің иеленушісі тұрғысындағы өлшемді емес, ұлтқа қатыстылығы жағынан психикалық түйсіктік сезінуді өлшем етіп, соны нұқсап тұрғанын білдіреді. Яғни осы сөздерді айтушы тұлғаның сөйлеу әрекетінен, сөзінен оның ойлау жүйесінің психикалық механизмдерін танимыз.

Бұл тұрғыда психология мен тілдің арақатынасын бағалауда туралы тіл біліміндегі ғылыми тұжырымдамаларды сараптау аса қажет болып табылады. В.П. Даниленко психолин-

гвистикалық бағыт өкілдерінің бірі М. Лацарустың «Халық психологиясы халық рухы туралы ғылым ретінде, яғни халықтың рухани өмірінің элементтері мен заңдылықтары туралы ғылым ретінде негізделуі тиіс. Ол өмірде, өнерде, ғылымда көрініс беретін ішкі халық рухы мәнісінің және қызметінің қайнар көзі болып табылатын заңдылықтарды ашуы керек. Тіл – рухтың жарыққа шығуын, танылуын, анықталуын қамтамасыз ететін мүше, оның қанат жайып, өрістеуіндегі тетік. Егер индивидтің тілі оның индивидуалдық рухының көрінісі әрі өлшемі болса, ал халық тілі халық рухының көрінісі әрі өлшемі» деген пікіріне талдау жасайды, және Г. Штайнталь мен М. Лацарустың тілді тек тұтас халықтың психикалық ерекшеліктерін зерттеу үшін қажет материал ретінде ғана қарастырғанын атап өтеді [4: 35].

Ішкі рухтың, психиканың тілде жекелеген тілдік бірліктер негізінде анықталуынан гөрі, тұтас сөйленістен я контекстен көрініс беретінін байқауға болады: – Немерем, кешелі бері «Ата, атқа мінгім келеді!» деп мазамды алып бітті. Өзінің әке-шешесіне айтпайды, маған келіп қыңқылдай береді. Теледидардан атқа мініп, шауып жүргендерді көріп аңсары әбден ауды ғой деймін. Жазда ауылға өзіммен бірге алып кетіп, атқа мінгізіп құмарынан бір шығармасам ба? – деді қарт кісі. Мұнда баланың атқа мінгісі келетіні туралы өз әке-шешесіне айтпай, атасына айтуынан оның индивидуалдық психикалық түйсіктік сезінулері көрінеді. Бала өзінің бұл қалауын әке-шешесіне қарағанда, атасының құптайтынын түсінген болса керек. Осы мақала авторының «Ата, атқа мінгім келеді!» деген бала сөзін мақаланың өзегі ретінде ерекшелеп, оны ірі әрі майлы кәріптермен беруінде де, өзінің, мақала кейіпкерлері болып отырған – қарт кісі мен оның немересінің ұлттық-этникалық сәйкестікке қатысты психикалық түйсіктік сезінулерін нақты жағдаят негізінде көрсету мақсатын жүзеге асыру көзделген деп ойлаймыз.

В.фон Гумбольдт тілдің құрылымын ұлттың ойлау және менталдық ерекшелігімен байланысты түсіндірді. Ол: «Тілге ішкі сезімдік көңіл-күй (көңіл бұрушылық) ерекше ықпал етеді. Ол қадала ойға шомуда оңашалану жолын тәуір көретін халықта және тілдің делдалдығын өздерінің сыртқы әрекетінде өзара түсіністікке қол жеткізу үшін керек ететін ұлтта түрліше орын алады» деп көрсетеді [6: 61]. Оның бұл тұрғыдағы ойларын В.В. Наумов келесі түрде талқылайды: «Ұлы немістің пікірінше, құрылымы бойынша «қадала ойға шомуда оңашалану жолына» сәйкес келетін флективті тілдер

жағына тартқан, бір кездері Гумбольдтты ұлтшылдық тұрғысынан сынап, айыптауға түрткі болған оның атақты реверансы, шындығында, тілдің жеткізу өресіндегі өзіндік ұлттық авторлығын ғана көрсетті», сондай-ақ ол «Гумбольдттың «Тіл – бұл халықтың рухы» деген жалпыға мәлім тұжырымы ұлттық тілді иеленушілердің барлығына бірдей тән ойлау және психикалық қызметінің дыбыстық материалдануындағы ерекше формасын айтып отыр. Ұлттық тілді танытатын рух (яғни, индивидтің ішкі табиғаты) жаңа тілдік құрылымдар мен формаларды тудыруы, жаңғыртуы мүмкін. Олардың тілдік жаңашылдықтың маңыздылығымен байланысты анықталатын узушта таралуына қарай, олардың тілдік жүйенің мүмкіндіктері мен нормативтік шектеулеріне сәйкестігіне қарай тілдік ұжымның тұтастай және, оның ішінде, нақты индивидтердің тілдің жаңаша білдіру формаларына қатынасы орнығады. Бірақ кез келген жағдайда тілдің индивидуалды интерпретациясы ұлттық санада қалыптасқан (орын алған) тілдік стереотиптермен негізделген дей келіп, тілдің индивидуалдық сипатының ұлттық негізін мына түрде дәйектейді: «тіл иеленушісі сөйлеу үстінде қолданылатын тілдік бірліктердің нормаға сәйкестілігін (немесе сәйкессіздігін) түйсікпен (интуитивно) сезінеді. Оның нақты формаларды я олардың жүзеге асырылу тәсілдерін білмеуі де мүмкін, алайда оның бұл біліксіздігі әр ұлттың өз ережелері бойынша жасалатын тілдік санасымен орнына келтіріледі, толықтырылады» деген тұрғыда пікір білдіреді [2: 78].

Тұлғаның ұлттық-этникалық сәйкестігінде белгілі тарихи тұлғалардың, қоғам, ғылым, өнер, мәдениет қайраткерлерінің орны ерекше. Мына үзінді мазмұнынан (пропозициясынан) түрлі тұлғаларды ұлттық, халықтарға қатыстылығы жағынан сәйкестендірудің нақты индивидке байланысты жүзеге асырылуы көрініс тапқан: *...Әлгі тілшінің ойсыздығына, күллі түркі халқының, исі мұсылманның мақтанышына айналған асыл азаматты кеудеге итерген келеңсіздігіне налыдық.* Мұнда сөз болып отырған асыл азамат – ғарышкер Тоқтар Әубәкіров. Мысалға келтіріліп отырған осы сөздің авторы ғарышкер Тоқтар Әубәкіров арқылы күллі түркі халқын, исі мұсылман халықтардың барлығын өзара, сонымен бірге ғарышкерді түркі, мұсылман халықтарымен сәйкестендіреді. Ал оның өзін өзі сәйкестендіруі бұл контексте эксплицитті түрде орын алмағанымен, оның тарапынан айтылған осы

сөйленіс мазмұнына, экспрессивтік-эмоционалдық реңкіне қарап өзін түркі, мұсылман халықтарымен сәйкестендіруі тұрғысынан болжам жасауға болар еді. Мұнда ғарышкер тұлғаның ұлттық-этникалық сәйкестігіне байланысты индивид санасының шындығы, түсінігі бейнеленсе, келесі контексте әлеуметтік-аймақтық сәйкестіліктің тұрғысындағы жайттарды аңғарылады:

...Алайда Тоқтарға залдағы белгісіз біреуден «Сіз бұл жаққа неге келдіңіз, неге сайлауға түстіңіз?»- деген жазбаша сұрақ түскенін естігенде айран-асыр қалдық. Кездесуде сөз сұрап мінбеге шыққан Қазақстанның еңбек сіңірген ауыл шаруашылығы қызметкері, белгілі су маманы Меделхан Нәлібаев жиналған халық атынан ғарышкерден әлгі сұрақ үшін кешірім сұрады, «балалардың білместігін» көңіліне алмауын өтінді. Алғашқы сөйлем сайлауға түсуші тұлға сәйкестігінде өзіндік рөл ойнайды, оның мазмұнынан сайлауға түсуші тұлға бұл жақты емес екені түсінікті болады.

Сайлауға түсуші тұлғамен кездесуді баяндауға құрылған мақаланың бұл үзіндісі келесі түрде жалғасын табады: *...Алайда сорақысы соңында болды – бұл сөйленіс баяндалатын оқиғаны бағалау мәнін қамтыған мәлімет ретінде рөл атқарады.* Ал «Сөз сұрап мінбеге шыққан халықаралық «Қазақстан-Заман» газетінің облыстағы тілшісі Бейбітбек Бүркітбаев: «Сіз бұл жақтан неге түстіңіз, неге келдіңіз? Біздің мүддемізді жергілікті азамат, қаланың бұрынғы әкімі Қожахмет Баймаханов қорғайды. Сол кісіге дауыс береміз. Еліңізге қайтыңыз», - деп ежірейді» [7] деген контексте оқиға туралы мәліметпен бірге авторлық теріс эмоционалды реакция да, субъективтік пайым да «ежірейді» етістігі арқылы беріледі, яғни автордың айтылған ойды қолдамағаны, жақтырмағаны жанама түрде жеткізіледі. Бұл мақала авторын сайлауға түсушіні қолдаушы тұлға ретінде сәйкестендіруге мүмкіндік берумен қатар, сайлауға түсуші тұлғаның өзін бұл аймақпен біреулердің сәйкестендірмейтінін, аймақтық жағынан жергілікті азаматтарды сәйкестендіретінін танытады. Яғни, тұлға сәйкестігінде ауызша немесе жазбаша тұлғаның сөзі ерекше орын алады деуге болады.

Ұлттық және әлеуметтік өлшемдердің әрқайсысының тұлға сәйкестігіндегі орнын анықтау мәселесінде Бодуэн де Куртенэнің кейбір ойларын басшылыққа алуға болады деп есептейміз. Ол ұлттық тілдің тек идеяда өмір сүретінін тұжырымдай отырып, индивидтің тілдік тұрғыдан тек басқа индивидтермен өзара

ықпалдастығында ғана дамитынын алға тартады, сондықтан индивидуалдық тілдің әлеуметтік сипатына көңіл бөлуді ұсынады [8: 71].

Тілдік тұлға белгілі бір тілдің иеленушісі ретінде өзінің ұлттық сәйкестілігін танытса, сол тілдің құрылымы мен нормаларының үдесінен шықпай отырып сөйлеуі кезінде немесе ойын жеткізуде қайбір жағдаятты саралаудағы өзіндік ойлау жүйесінің ерекшеліктері арқылы индивидуалдық сәйкестігін көрсетеді. Мысалы, анықталған контексте айтылған «Олар қазақша дұрыс түсінбейді немесе қазақша білмейді» сөйленісін бір тұлға қарым-қатынас орнату үшін қиындық туғызатыны тұрғысынан айтылды деп түсінсе, екінші бір тұлға олардың тілді білмеуіне орай айтылған кемсітушілік деп түсінеді. Жалпы бұл сипатта, яғни тұлғалардың қайбір жағдаятты саралаудағы әрқайсысының өзіне тән ойлау жүйесі олардың индивидуалдық сәйкестіліктеріне негіз болады. Бұл тұрғыда мына пікір орынды деп есептейміз: «Тіл өз иеленушілерінің психикалық және ойлау ерекшеліктерінің барлық көріністерін тіркейді» [2: 81].

Тұлғалардың қайбір жағдаятты өзінше

саралауы ғана емес, сонымен бірге орын алған жағдаятқа тітіркеніс (реакция) білдірулерінде де өзіндік дағдылары қалыптасқан. Мұнда тітіркеніс білдірудің әрекет түрінде ғана емес сөз арқылы да жеткізілетіні біздің назарымызды әсіресе аударады.

1. Хойер Г. Антропологическая лингвистика // Зарубежная лингвистика. М., 1999. Т.2. с. 44 – 67.
2. Наумов В.В. Лингвистическая идентификация личности. – М.: КомКнига, 2006. – 240 с.
3. Уорф Б. Отношение норм поведения и мышления к языку // Зарубежная лингвистика. М., 1999. Т.1. с. 58 – 106
4. Даниленко В. П. Общее языкознание. Курс лекций. 2-е изд. – Иркутск, 20037
5. Өтеш Қырғызбай. Ерте отырған баланың көзіндегі нұрды көрдім // Алматы ақшамы газеті, 21 наурыз, 2010 №33-34 (4125).
6. Гумбольдт В.фон. Избранные труды по языкознанию. 2-ое изд. М., 2001
7. А.Әбсадықов. Әкімге еріп ғарышкерді «ғайбаттады» // Жас алаш, №106,4.IX.2004.
8. Бодуэн де Куртэнэ И.А. Избранные труды по общему языкознанию. М., 1963. Т. 1-2. Т.2

* * *

В статье рассматриваются психологические особенности носителя языка в процессе его речевой деятельности и их роль в определении национальной принадлежности языковой личности.

Ғ. Ж. Тұңғышбаева

«ПРАГМАТИКА» ҰҒЫМЫНЫҢ МАҒЫНАСЫ МЕН ҚОЛДАНЫЛУ АЯСЫ

Зерттеу бағыты ретінде прагматика шамамен 1960-1970 жылдарда тілдің толық моделі семантикалық жағынан ғана емес, оның қызметі прагматикалық жағынан да қарастырылуы қажет екендігі белгілі болып, тілдің толық моделін жасауды енгізуден пайда болған. Осыдан тілдің семантикалық және прагматикалық жақтарын бір теория аумағында бірге қарастыру шарты анықталды. Осыған орай тілге анализ жасауда жаңа қырынан қарастыру ерекшелігін В.В.Петров: «резкий поворот к изучению реальных условий функционирования языка, его прагматических аспектов», -деп анықтайды [1; 4]. «Прагматика» сөзінің лингвистикаға келуін Т.В.Булыгина 1970 жылдарға шамалап, лингвистикалық прагматиканың қарқынды дамуын тілдердің прагматикасы бойынша халықаралық симпозиум өткізу кезеңімен байланыстырады [2; 333].

Прагматика термині лингвистикалық қол-

даньсқа нақты енгенімен, оның мағынасы мен қолданысы әркілі болып отыр. «Языковая деятельность в аспекте лингвистической прагматики» еңбегінде: «Прагматика является одним из тех слов, которые создают впечатление, что их содержание определено, хотя это не соответствует практике их употребления. На самом деле прагматика представляет собой область лингвистических исследований без каких либо четких границ. Прагматика как аспект изучения вообще пронизывает все уровни языка», -деген пікір айтылады. Яғни, прагматика сөзінің аясы кең, оған лингвистика саласының зерттелімдерінде шек жоқ. Прагматика зерттелім аспектісі ретінде барлық тілдік деңгейде қарастырылатындығын айта отырып, прагматиканың қазіргі жағдайын: «представляет собой междисциплинарную проблемную область, в которой «задействованы» практически все лингвисти-